

Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler:

İsim Sosyolojisine Giriş

*Doç. Dr. Celalettin ÇELİK**

Atf/©- Çelik, C. (2006). Kültürel sembol sistemi olarak isimler: İsim sosyolojisine giriş. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2), 39-61.

Özet- *Bu makalede şahıs isimleri, kültürel bir sembol sistemi olarak sosyolojik incelemenin konusu yapılmıştır. Bu çerçevede Türk isim kültürünün temel dinamiklerine işaret edilmiş, isim verme ile ilgili anlayış ve pratikler, tarihsel süreçte yaşanan değişimler, semiyolojik olarak isimlerin temsil ettiği anlamlar ve sembolik değerleri, isimlerin çeşitli alt kültür grupları bağlamındaki işlevleri ile isim üzerinden yapılan tartışmalara değinilmiştir. Modernleşmenin isim verme anlayış ve uygulamalarına etkileri ile isimlerin sosyal kategori ve sınıfları ifade etme özellikleri vurgulanmış, isimlerin Türk kültür hayatında icra ettikleri sembolik boyut sistematize edilmeye çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler- *İsimbilim, İsim Sosyolojisi, Şahıs İsimleri, Din Sosyolojisi, Sembol Sistemi.*

Giriş

Bireysel kimlikleri gösteren şahıs isimleri, kültürel aidiyeti ve toplumsal var oluşu simgeleyen kodlar olarak önem taşırlar. İsimler sosyokültürel bağlamda şekillenen anlam ve formları bakımından toplumsal kimliğin sembolik araçlarıdır. İsimleri öncelikle kültürün temel aktarım aracı olan dil içerisinde algılar ve benimseriz. Günlük hayatın objektifleşmesini ortak anlamlarla sağlayan dil, (Wallace-Wolf, 2004: 327), aynı işlevini ortak geçmişe referansı olan isimler üzerinden göstererek, toplumsal kimliğin sürdürülmesine yardımcı olur. Bir başka deyişle

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

isimler, tarihsel ve kültürel özgüllüğü simgeleyen kolektif bir hafızadan süzülüp gelmeleri nedeniyle, toplumsal dünyaya ve kimliğe referans olurlar. Bu çerçevede sosyo-tarihsel ve kültürel angajman, nesnel bakımdan eylemlerde isimlerin belirlenmesine, öznel bakımdan da isimlerin şahsiyeti etkilemesine zemin hazırlar.

İsimler kültürel sistemde bir iletişim kodu olarak ta işlev görürler. Bu kodların kendi sistem sınırları içinde çalışması, iletişimin aynı sistem dairesinde yaşayan çevre içinde fonksiyonelliğini sürdürmesine bağlıdır. O halde isimler farklılaşmayı gösteren sistem kodlarıdır, başka bir deyişle iletişimi sağlayan anlamlı simgelerdir. Kültürel bir sembol olarak isimler, hem yatay (toplumsal) ve hem de dikey (zaman) sistem sınırlarını gözetken, sosyal çevrede iletişim sağlayan araçlar olarak işlevseldir. Birey düzeyinde bir tanımlama ve aidiyet göstergesi olan isimler, grup ve kültür düzeyinde bir farklılaşma ve ayrımlaşma ya da özdeşleşme araçları olarak önemlidirler. İsimleri bu anlamda bir kimlik ve farklılaşma aracı kılan, sembolik öğeler haline getiren faktörlerin başında dinî inanç ve anlayışlar ile kültürel, ideolojik kabuller gelmektedir. Hemen hemen bütün kültürlerde isim verme uygulamalarının norm ve meşrulaştırma kaynağında temel bir faktör olarak dini görmek mümkündür.

Sosyo-kültürel yapıda dinamik ve değişken nitelikleriyle anlam kazanan isimler, toplumsal etkileşimin özel boyutlarını yansıtmaları nedeniyle bütünleşme veya çatışma sembelleri olarak ta algılanabilirler. Bütün bu özellikleri nedeniyle şahıs isimleri sosyolojik analizin konusudurlar. Sosyolojik yaklaşım isimlerin dilsel ve tarihsel boyutların yanında toplumsal boyutta da değerlendirilmesini içerir. Böyle bir çözümleme ile isimler üzerinden değişimler, düşünceler, eğilimler, tutumlar ve grup kimlikleri okunabileceği gibi, ayrıca belli kimlik yönelimlerinin odaklandığı isimleri de ayrıştırmak mümkündür.

Bu yazının problemini isim vermede etkili olan faktörler ile toplumsal değişme arasındaki ilişki oluşturmaktadır. İsimlerde belirginleşen eğilim ve farklılaşmaların sosyo-kültürel değişme süreçleri ile bir ilişkisi bulunmaktadır. Ancak bu durum isim kültürünün bütünüyle tarihsellik boyutundan yoksun ve kırılğan bir düzeyi temsil ettiği anlamına da gelmez. Zira isimler bir toplumsal hafızadan, kültürel bellekten süzülüp gelmekte, kimi zaman aynen, kimi zaman çeşitli etkileşimlere bağlı olarak bütünüyle farklılaşmış bir şekilde toplum sahnesine çıkarlar. Bu durumda isimler kişileri bir sosyal sisteme ve dünyaya ait kılan, dolayısıyla onları toplumun yaşam sisteminde iletişime açık bireyler haline getiren anlam taşıyıcı kodlar olarak

görülmalıdır. Bu özellikleriyle isimler daha çok istikrar ve devamlılığı simgeleyen bir fonksiyona sahip olup onlar aynı zamanda kültürde meydana gelen değişimleri de gösterme potansiyelleri ile dikkat çekmektedir.

Sosyokültürel hayatı bütün yönleriyle etkileyen kentleşme ve sanayileşme gibi büyük değişim süreçleri, Türk isim kültüründe de ortaya çıkan önemli farklılaşmaların nedenini oluşturur. Toplumsal yapı bu süreçte, gerek kırsal kesimden gelen nüfus akınıyla gerekse katmanlar ve statüler arasındaki geçişlerde yoğun bir devingenliğe sahne olmaktadır. Kurumsal ve kültürel kapasitenin karşılamakta zorlandığı bu hızlı, dengesiz ve ani değişimler, hem mevcut toplumsal sistemi sarsmakta hem de bu ortama uygun kültürel zemini hazırlamaktadır. Öte yandan kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaşan küreselleşme olgusu da, yerel düzeydeki farklılaşmaları kuşatan daha geniş bir boyut olarak bu süreçte etkili olur. Özgün sonuçları ve sorunlarıyla içinden geçilen değişim süreçleri, Türk toplumunda geleneksel algılama, anlayış ve yaşantıları sarsmakta, ancak yerine modern toplum tasavvurlarının dışında popüler, karma ve arabesk kültürel yansımaları yaygınlaştırmaktadır. Nitekim gündelik hayatta kendini gösteren bu etkileşimin göstergelerini isim verme anlayış ve uygulamalarında çok canlı bir biçimde izlemek mümkündür.

Hızlı değişimin sosyo-kültürel sonuçları, isimlerde de geleneksel paradigmayı sarsan, tarihsel ve kültürel kodları değiştiren hatta devre dışı bırakan etkilere yol açmıştır. Bu anlamda özellikle 70'li yıllarla birlikte Türkiye'de güç kazanan ve genel kültürü belirleyen siyasallaşmış çatışmacı eğilimler, kolektif kültürün sembolik birliğini temsil eden isimleri bile bir farklılaşma ve ayrışma aracı olarak kullanmıştır.¹ Toplumu ve kültürü derinden etkileyen bu süreçte, alt kimlik grupları veya alternatif ikame cemaatleri adeta bir aidiyet simgesi olarak kendi isim repertuarlarını geliştirmeye yönelmişlerdir. Doğal olarak bu durum Türk isim kültüründe anlamı ve formu bilinmeyen, karma ve uydurma isimlerin yaygınlık kazanmasına, sosyo-kültürel sistemde de temel iletişim kodlarından birinin aksamasına yol açmıştır. İsim kültüründe geleneksel paradigmanın gücü zayıflarken, modernleşme ekseninde güçlenen eğilimlerin ise modern değerlerle ilgisini kurmak giderek zorlaşmaktadır. Elbette isimle ilgili

¹ Özellikle siyasal düşünce hareketlerinin, dinsel grup ve cemaatlerin karizmatik lider ve önderlerine ait isimler, dönemin siyasal atmosferinde ailelerin kendi çocuklarına vermekten çekinmediği hatta bu adlandırmayı bir kimlik göstergesi olarak kullandıklarına ilişkin örneklerle birlikte istatistiklere yansayan temsil edici yönelimler de söz konusu olmuştur.

inanç, anlayış ve uygulamalarda ortaya çıkan karmaşa kültürel sistemin geneliyle ilgili karmaşıklıktan ayrı görmemek gerekmektedir. Esasen kültürel sembol sistemi olarak isimleri problematik hale getiren husus da bu bağlamda ortaya çıkmaktadır.

İsim kültürü bir tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde pek çok faktörün etkisinde biçimlenir. Dil ve din gibi toplumsal gerçekliğin inşasında yer alan temel dinamikler, isimlerde de tarihsel boyutu anlamının yegane araçları durumundadır. 'Din', hemen her dönemde ve toplumda isimlerle ilgili inanç ve pratiklerin ana kaynağını teşkil ederken, 'dil' ise sosyokültürel sistemi ve onun sembolik birliğini temsil eden isimleri sosyolinguistik bir fenomen olarak karşımıza çıkarır.

Sosyolinguistik Bir Fenomen Olarak isimler

Sosyolojik bağlamda dil toplumsal gerçekliğin inşasında ve iletişimin sağlanmasında en önemli sembolik göstergelerden birisidir. Ancak dil böyle bir iletişim aracı olmasının ötesinde, tarih, sosyo-kültürel yapı ve ilişkilerin izlenmesine ve meydana gelen değişmelerin gözlenmesine de imkân veren temel bir kaynaktır. Zira sosyal ilişkiler ve süreçler üzerine düşüncelerimiz dil içinde belirlenmekte, dış dünya ve gerçeklik büyük ölçüde dil alışkanlıkları üzerine inşa edilmektedir. Sosyal ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi dille ifadesini bulmakta, daha da önemlisi dil insanın nesnelere bakış tarzını da belirlemektedir. Bu anlamda bireylerden önce mevcut toplumsal bir fenomen olarak dil, sosyal gerçekliğin klavuzu olmaktadır (Arslan, 1992: 27-31). Luckmann'ın deyişiyle "belli bir tarihsel ve sosyal sistemin anlam yapısının içselleştirilmesi ve dünya görüşünün toplumsal olarak nesnelleşmesinin en önemli formu dildir" (Luckmann, 1991: 91). Özgün dil yapısı içerisinde kimliği temsil eden ve sürdüren isimler, büyük ölçüde kültürel sistemin anlamlı kodları olarak işlev görürler ve iletişimi mümkün kılarlar. Dolayısıyla hem muhtevası hem de formu bakımından şahıs isimleri sözcüklerle ifade edilen bir semboller sistemi içinde önemli dilsel göstergelerdir (Koß, 2000: 87).

İsimler kişileri tanımlamanın dışında, onları genel toplumsal ve kültürel sisteme refere ederler, ortak dil dünyası içinde anlamlı bir sürece katarlar, geçmişle bağlantı kurarlar. Ancak bu sembolik gösterge öznel düzeyde kişiyi belirsizlikten kurtararak bir anlamı içselleştirmesine, nesnel düzeyde ise kozmos ve sosyal kimlikle özdeşleşmeden doğan bir sükûnete ulaştırır. İsim bir tanımlama olduğu kadar aynı zamanda temsil ettiği özne için de nesnel bir sınır

lamadır, ancak onun burada bireysel ve toplumsal ilişkileri düzene sokan anlam fonksiyonu bu sınırlamayı çekilir kılmaktadır (Örnek, 1995: 148).

Sosyolinguistik bir fenomen olarak isimler, toplumun kolektif hafızasında iz bırakan etkileşim, dönüşüm ve kırılma evrelerini dillendirmede en sık başvurulan sembollerdir. Türk isim kültüründe dinî isimlerin İslamiyet'e geçişle birlikte başlayan tarihsel sürekliliği ve yaygınlığı, olgunun kendini dilde gösteren gücüdür. İsimlerde etkileşimin farklı bir boyutu Selçuklular döneminde Farsça isimlerin yaygınlaşması ile görülebilir. Yine tarihsel süreçte etnik, dinî, mezhepsel, cemaatsel ayrımlar, kimliğe ilişkin bir gösterge ve sosyal iletişimin aracı olma özelliğine bağlı olarak isimlerle destek bulmuşlardır. Toplumsal tarihimizde iz bırakmış düşünce hareketlerinin etkilerini edebi literatürde ve kişisel tercihlerde kullanılan isimlerden tespit edebiliyor, ulusal bilincin gelişmesi ve Cumhuriyet'le birlikte ise Türkçe isimlerin isim kültüründe yeniden boy attığını görebiliyoruz. Ayrıntılara inildiğinde kısa dönemde darbelerin, ülke içinde veya dışında meydana gelen devrim ve ihtilallerin kişi isimlerine yansımaları, isimlerin kültür içinde her türlü sosyal değişmeye karşı çok hassas ve etkileşime açık oluşunu ifade etmektedir. Bu olgu isimleri sosyo-kültürel değişimin dilde izlenebilecek ya da tespit edilebilecek temel veri kaynakları haline getirir. Bir başka deyişle isimler, sosyolinguistik bakımdan sosyokültürel süreç ve ilişkiler ile değişmelerin yapısal analizlerine imkân verir. Bu durum dilbilimsel bakımdan onomastik gibi bir bilimsel disiplin içinde isimlerin araştırma konusu yapılmasına yol açmıştır. İsimlerin arka planda taşıdığı derin toplumsal ve tarihsel anlam onomastik içinde çözümleme konusu yapılıır.

Gündelik Hayattan Sosyo-Kültürel Gerçekliğe İsimler

İsimler günlük hayat kültürü içinde daha çok tanıma, tanışma ve iletişim kurmanın aracıdır. Kültürel aidiyeti tanımlama konusunda ortamına göre kişiler arası ilişkileri ya da öteki ile kurulan ilişkinin biçimini belirler. Ancak günlük hayat kültürü geleneksel veya modern dünyada farklı bir anlayış ve işleyiş dinamiğine sahiptir. Örneğin isimlendirme konusunda geçerli olan inanç, anlayış, uygulama ve ritüellerden, isimlerin taşıdıkları anlam ve fonksiyonlara kadar geleneksel dokular ile modern yapılar bakımından belirgin bir farklılaşma söz konusudur. Geleneksel yapı ve ilişkiler sisteminde isimler, nitel anlamda toplumsal aidiyeti ve konumu derinliğine belirlerken, bu durum modern kültürde daha çok niceliksel bir gösterge gibi bazen kimliği belirleyen sayısal kodların gerisine düşmekte, tanımlayıcılık ve kültürel

taşıyıcılık fonksiyonlarını kaybedebilmektedir. Kişiler toplumsal işbölümü içinde rasyonel kurumsallaşmanın kimlikleri ve isimleri sanallaştıran standardizasyon ve tektipleşme olgusu ile çoğu zaman isimleri yerine “yaka, vergi, kimlik numaralarını” ya da “nick”lerini kullanmaktadır. İsmi sayısallaşması ya da niceliksel göstergelerde kişiliğin özdeşleşmesi, geleneksel dokuda ismin arkasında yer alan dikey ilişkiler ve anlam örgüsünü boşaltıcı bir etkiye sahip görünmektedir.

Geleneksel toplumda isimler, topluluğun ve geleneğin ruhunu yansıtan istikrarı ve sürekliliği sağlayıcı işlevlere sahipken, modern kültürde bireysel eğilim ve tercihlerin konusu olur. Geleneksel toplumda isimler kişiyi geçmişe bağlayan, kökenle irtibatı kuran sembolik kodlar mahiyetindedir. Yine geleneksel anlamda isimler kişilerin geleceğine ilişkin mesaj ve temenniler içeren özel anlamlar taşıırken, modern toplumda ismin yatay ve dikey toplumsal ilişkilerle bağintısı giderek zayıflamaktadır. Geleneksel kabulde isimler atfedilirken, onun arkasındaki tarihsel, kültürel, dini anlam yüklenilmekte, kişinin o anlam dünyasını içselleştirmesi beklenmekte, ancak modern kültürde isimler bu türden anlamlar ve yükümlülükler taşımayı gerektirecek şekilde verilmemektedir. Görüleceği gibi gündelik hayatın geleneksel ya da modern dinamikler temelinde işliyor olmasına göre, isimleri algılama, anlama ve atfetme biçimi değişmektedir. Bununla birlikte isimlerde geleneksel ya da modern tipolojiye göre yapılan bu ayrımlar, bazı durumlarda kavramsal çerçeveye uygun düşmeyebilir. Özellikle geleneksel ile modern düşünce ve ilişkilerin, aynı anda bir arada, ya da tamamen bunlardan farklı yeni bir tipoloji içinde yürütüldüğü Türk toplumunda bu dikotomiyle sınırlı kalan bir açıklamanın yeterli olmayacağı açıktır.

Türk isim kültürünün köklü tarihsel değişim evrelerinde bile, kimlik tanımlayıcı boyutlarını ve süreklilik çizgisini önemli ölçüde koruduğu söylenebilir.² Ancak daha alt düzeyde toplumsal farklılaşmanın kültürel yansımaları, isimlendirme kültüründe de ince ayrımlar ortaya koymuştur. Toplumsal çevrenin kırsal ya da kentsel karakterine göre değişen isimlendirme gelenekleri, bazen büyük şehirlerin ayrılaşmış kültür ve yaşam çevrelerinde bile daha ince farklılıklar göstermektedir. Bununla birlikte isimlerin sosyo-kültürel gerçekliğe ilişkin olarak geleneksel aile yapısına uyum, geleneğin devamı, gelenekten kopuş, farklı düşünce,

² İsimlendirmeyle ilgili örf, adet ve uygulamalarda kısmî değişiklikler olmakla birlikte geleneksel yapısal öğeler belirleyici olmaya devam etmektedir (Çelik, 2005).

ideoloji ve dünya görüşünü (liberal, muhafazakârlık, dindarlık, çağdaşlık) teyit etme gibi kimliksel bir boyutunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Alt kültür gruplarının kendi kimlik tanımları temelinde isim arayışları, isimlerde “yabancılaşma”, “dilsel yozlaşma” ve “milli kültürden uzaklaşma” eğilimlerine karşılık, her dönemde milli bilince referansı öne çıkaran “öztürkçe isimler”e yönelim de bu çerçevede yer almaktadır.

Siyasal çatışma kültürünün baskın olduğu dönemlerde çocuklara verilen isimler, çatışmacı eğilimlerin zihniyet ve gündelik hayat dünyasındaki yarattığı etkilere işaret ederken; zaman içerisinde cemaatçi, dinsel ya da patronaj ilişkilerinin egemen ilişki türü olmasıyla bu sefer alt kimlik gruplarına göre belirlenen isimler yaygınlaşmaya başlamıştır.³ İsimlerle vurgulanan cemaat ve siyasal aidiyetleri, geleneksel otoritenin ve modern rasyonalitenin yerine geçen yeni bir yönelim olmuştur. Çocuklarına kendi dünya görüşlerine uygun isim verme eğilimi, daha çok kültürün siyasallaşması ve ulusal kimlik yerine alt birlik ve cemaat kimliklerinin baskın olduğu durumlarda kendini göstermektedir.⁴

Öte yandan özellikle milli kültürler üzerinde yarattığı etkileriyle tartışılan ve giderek yaşadığımız dönemi karakterize eden küreselleşme olgusuyla, isimlendirme kültüründe gerçek bir anlayış ve uygulama karışıklığı ya da bir sistem krizinin kendini göstermeye başladığı söylenebilir.

Bütün bunlarla birlikte Türk isim kültürünün hemen her kategorisinde dini motiflerin etkin ve belirleyici olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵ İsim seçimlerinde dini metinler vaz-

³ 1980 öncesi siyasi kültüründe hakim olan isim figürleri daha çok dönemin havasını yansıtan siyasi liderlerin isimlerinde kendini gösterirken, 80 sonrası gelişen yeni dönemde bu figürler yeni toplumsal güç ve etkinlik odaklarına göre giderek değişir. Türk toplumunda lider kültürünün bir grup davranış normu olarak yeri dikkate alındığında, geçmişte siyasi liderlerin isimlerini verme eğilimiyle, daha eski dönemlerde kahramanların isimlerini verme arasındaki yakınlık anlaşılabilir.

⁴ İsim kültürü araştırmasında “çocuğunuza isim verirken nasıl bir tutum alırsınız?” şeklindeki soruya katılımcıların %12,4’ü “dünya görüşü ile ilgili isim vereceğini” belirtmiştir. Bu durum isim kültüründe dikkate alınması gereken azımsanmayacak bir paydır. Bk. (Çelik, 2005: 171).

⁵ Türkiye’de isimlerle ilgili resmi istatistikler en çok verilen ilk 5 ismin kadınlar ve erkeklerde hep dinsel orijinli isimler olduğunu gösteriyor. Bkz. <http://www.nvi.gov.tr/istatistik/2.htm>;
<http://www.nvi.gov.tr/istatistik/5.htm> [15.08.2003]

geçilmez bir kaynak konumundadır.⁶ Bu kaynakların kullanılma şekli, yani kaynaklardan çıkarılan ya da seçilen isimlerin anlamını önemsememe gibi sorunlar yaşansa da, isimlerin “kitapta, sünnette, telinde geçip geçmediği kaygısı” yani kutsalla irtibatı gözetilmektedir. Ancak en az bunun kadar belirleyici olan eğilim ise, isimlerin daha çok devam eden bir geleceği sürdürme, atanın soyunu-ismini devam ettirme gibi gelenek boyutunda verilmeye devam etmesidir. Burada sosyokültürel gerçekliği yansıtan veya onu belirleyen bir olgu olarak isimlere değinirken, isim kültüründe temel motifleri tespit önemli hale gelmektedir.

İsmlendirme Kültüründe Değişim ve Süreklilik İzleri

İsim kutsalla irtibatın araçlarından birisidir ve esasen isim konusu dinlerin kutsal metinlerinde de kültürel anlamlarıyla bağlantılı olarak yer almaktadır. Örneğin Kitab-ı Mukaddes, kişi isimlerini genellikle yaratılış, huy, mizaç veya isim sahiplerinin gelecekleriyle ilişkili anlam veya mesajlar bağlamında değerlendiren ilginç pasajlar içermektedir.⁷ İslam’da ise isim ve isim koyma olgusu hadislerde geniş biçimde ele alınmaktadır.⁸ İsimlere verilen önem, isimler arasında “haram, mekruh, müstehab” gibi kategorilerin oluşmasına yol açmıştır.⁹ Dinî meşrulaştırma gereksinimi, müslüman toplumlarda isim verme ile ilgili anlayış, uygulama ve pratiklerin yapısını belirlemiştir. Bu çerçevede İslam inanç ve uygulamaları etrafında gelişen isimle ilgili özgün anlayış, tutum ve eğilimler, Müslüman toplumların kendi kültürel çevrelerinde ortak unsurlar içeren bir örüntü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine de ayrıntılara baktığımızda her toplumun özgün tarihsel ve sosyo-kültürel gelişimi, isim kültüründe de özgün yapısal farklılaşmaları dikkate almayı gerektirir (Çelik, 2005: 44). Türk isim kültürünün İslami-

⁶ İronik bir şekilde Kur’an’ı Kerim’in herhangi bir sayfasını açarak ilk rastgelen sözcüğü anlamına bakmaksızın isim olarak seçme tutumunun bazı geleneksel kesimlerde yaygın olduğu görülmektedir. Bkz. Çelik, 2005; 77-78.

⁷ Bu konuda sırf isimler düzeyinde ayrıntılı bir analiz için Bkz. <http://perso.wanadoo.fr/hlybk/noms-bible.htm> [Le sens des noms bibliques. 25.06.2004]. Bu metnin ayrıntıları için bkz. Çelik, 2005: 34-37.

⁸ İsim koyma ile halk arasında da en yaygın olarak bilinen hadis; “Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleri ile çağırılacaksınız, onun için isimlerinizi güzel isimler koyunuz.” (Ebu Davud, Edeb, 61 [V, 236] hadisidir.

⁹ Allah’tan başkasına kulluk anlamı taşıyan isimler “haram”, anlamı hoş olmayan ve putperestliği çağırıştıran isimler “mekruh”, söyleniş ve anlam güzelliği taşıyan isimler ise “müstehab” isimler olarak tanımlanmıştır. Bkz. Aras, 1998: 333 .

yet'ten önce şekillenen temel motiflerinin İslamiyet'le birlikte yeni anlam ve formlar altında gelişerek devam ettiği söylenebilir.

Genel anlamda Türk toplum hayatında isimlerin verilme kaynakları ve isim seçimini belirleyen faktörler, kendi içinde bir sistem oluşturacak kadar çeşitlilik ve bağlantısallık gösterir. Hemen bütün çalışmalarda meşhur Türkolog Rasony'nin yapmış olduğu bir tasnif dikkate alınmaktadır. Rasony Türk isim sistemini "totemistik isimler, ruhlara ya da yaratıcıya (koruma veya temenni) işaret verme amacıyla isim verme, çocuğun doğduğu zaman ve mekanla ilgili rastlantıları isim verme, kadere (kötülüğü, kötü ruhları şaşırtma, şükranı ifade etme vb.) mesaj anlamında isimler, güzel duyguları ve tabiattaki güzellikleri yansıtan isimler ile rütbe ve unvan isimleri" (Rasony, 1988: 22-26) gibi yedi ana başlık altında toplar. Bu çerçevede yapılan tasniflerden hareketle Türk isim sisteminde isim kaynaklarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Şekil 1: Türk İsimlendirme Sisteminde İsim Kaynakları (Çelik, 2005: 55).

Dinî isimler (a) Tanrının sıfatları, peygamber ve peygamber yakınlarının isimleri (b) Kur'an da geçen bir sözcüğü isim olarak verme (c) Dinsel anlamı olan, dini motifli bir isim verme
Tarihî ve siyasî önderlerle ilgili isimler
Geleneğe dayalı, atalar, akrabalarla ilgili isimler
Hayranlık, şükran ve minnet duyguları için (dost, komşu, arkadaş vb.) verilen isimler
Doğulan gün ve zamanla ilgili isimler
Doğulan yer ve mekânla ilgili isimler
Doğa olayları, coğrafi özellikler, kozmik, göksel olaylarla ilgili isimler
Belli bir amaç ve dileğin gerçekleşmesi için verilen isimler
Koruma amaçlı verilen isimler
Hayvan, bitki, renk ve madenler gibi canlı ve cansız varlıkların adlarını verme
Güncel, moda ve aktüel isimler
İdeolojik, etnik-mezhebi kökeni vurgulayan isimler
Sözcükler üzerinde yapılan değişiklikler, uyarlamalar ve düzenlemelerle ilgili isimler

İsim kaynaklarıyla ilgili bu tasnifin olgusal dayanaklarına veya örneklerine hem eski Türk destanlarında, hem de bütün Türk dünyasının folklorunda rastlanmaktadır. Bu bakımdan Türk dünyasında isim kültürünün temel motifleri büyük ölçüde müşterek görünmektedir. Çocukların isimlerinin genellikle aile büyükleri tarafından verilmesi, isim koyma esnasında bir imam, hoca veya saygı duyulan bir büyüğün çağırılması, çocuğun kulağına ezan okunması, doğum zamanına rast gelen olaylarla ya da geleceğe dönük temennilerle ilgili isimler verilmesi gibi karakteristikler genel anlamda rastlanan müşterek motifler olarak dikkat çekmektedir.

Türk dünyasında isim kültürünün ortak kaynağını İslamiyet oluşturmaktadır. Nitekim İslam kültür çevresinde yer alan Türk dünyasında Arapça ve Farsça isimlerin yaygınlığı, isimlendirmede dinsel boyutun ağırlığını göstermektedir. Ancak Türk isim kültüründe dinselilik daha çok simgeselliğin öne çıkmasıyla anlamı sorgulanabilen çarpık örneklerle de yol açmıştır. Nitekim Rasyon, orijinal Türk isimlerinin daha kuşatıcı olan İslamiyet'le birlikte zaman içerisinde kaybolmaya yüz tuttuğunu vurgularken bu duruma işaret etmektedir (Rasyon, 1963: 66). Atalay'da 1935'li yıllarda "*Arapların bile kullanmadıkları sözcüklerin, unutulmuş, kaybolmuş Arap isimlerinin verilmesini*" Türk isim kültüründe ortaya çıkan bu kargaşaya yönelik bir eleştiri olarak dile getirir (Atalay, 1935: 2).

Kaynaklarını ve sistematik temellerini daha çok dinî anlayış, metinler ve otoritelerden bulan Türk isim kültürünün, tarihsel gelişimi içinde ayırt edici boyutlarını belli ölçüde muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı adet, merasim ve tabirleri üzerine yazdığı kitapta Abdülaziz Bey; Osmanlı'da doğumdan üç gün sonra evin büyüğünün çocuğu kucağına alarak kibleye dönmesini ve sağ kulağına ezan okunarak ismin koyulmasını bir Osmanlı adeti olarak aktarır (Abdülaziz Bey, 1995: 13-14). Ancak Başgöz, Osmanlı hanedanının ilk dönemlerinde Sultan çocuklarına Türk geleneğine bağlı isimlerin verildiğini, daha sonraki dönemlerde ise Osmanlı Sultanlarının çok nadir olarak Türk isimlerini seçtiklerini belirtmektedir¹⁰ Başgöz'e göre Türk isimleri daha çok şehirlerin eğitimsiz kesimleri ile köylerde verilmeye devam etmiştir (Başgöz, 1983: 202). Başgöz'ün değerlendirmesi olgunun merkez-çevre ekseninde farklılaşmasına yöneliktir. Buna göre Osmanlı gündelik hayatında isimlendirme

¹⁰ Ertuğrul Bey'in üç oğlundan ikisinin isimleri Gündüz Alp ve Savcı iken, yalnızca birinin ismi Osman'dı. Osman Bey'de babasının geleneğini takip ederek çocuklarına genellikle Türk isimlerini vermişti: *Alaaddin, Orhan, Pazarlu, Savcı, Melik, Hamid ve Çoban* (Başgöz, 1983: 202).

merkez ve çevrenin özgül dinamiklerine göre farklılaşarak, merkez'deki kitabî, resmî ulema geleneğinin dinî ağırlıklı isimlerine karşılık, İslam öncesi Türk adet ve geleneklerinin sürdüğü çevrede ise bu örfün korunarak İslamiyet'le sentezlendiği bir isim kültürü bulunmaktadır. Merkez-çevre ayrımı sosyo-kültürel farklılaşmanın özelliklerini anlama ve açıklama konusunda yararlı bir kavramsal araç olarak düşünülebilir, ancak sosyolojik bir analiz diğer faktör ve koşulları gözardı eden dikotomileri de aşmak durumundadır.

Türk isim kültürünün sosyolojik analizi, isimlendirme olgusunu sosyo-tarihsel bir perspektifte ele almayı gerektirmektedir. Türk toplumunda isimle ilgili anlayış ve pratiklerin incelenmesi mevcut değişim ve etkileşim süreçleriyle birlikte tarihsel arka planı da göz önünde tutmalıdır. Bu çerçevede özellikle İslamiyet'in belirleyici etkisi altında gelişen Türk isim kültüründe isim seçme ve belirleme hakkının üst ebeveynde (büyükanne ve büyükbabada) olması temel karakteristikler arasındadır. Ancak değişen aile yapısına göre bu anlayışın farklılaştığı, özellikle kentsel çekirdek ailede isim verme konusunda anne-baba merkezli bir eğilimin (biz-zat kendi anne-babası tarafından verilmesi) giderek yaygınlaştığı söylenebilir (Çelik, 2005: 185, 245). Bu durum isimle ilgili bazı geleneksel anlayış ve uygulamaların belli ölçüde değişime uğradığını göstermektedir. Kentleşme süreci ailenin kırsal-geleneksel yapısını değiştirmekte, aile kurumu kentsel hayatın dinamiklerine göre yeni bir anlam ve form kazanmaktadır. Değişimin etkilerini formel olarak yalnızca aile içi rollerin farklılaşmasında değil, isim tercihlerinde de görmek mümkündür. Nitekim Konya araştırmasında beğenilen ve beğenilmeyen isimler bu konuda bazı ipuçları taşımaktadır. Örneğin *Kezban, Fatma, Döndü, Ayşe, Dudu, Yeter vb.* gibi isimler beğenilmeyen, hoş gitmeyen kız isimleri arasında yer alırken, beğenilen isimler arasında ise *Ayşe, Zeynep, Fatma* gibi isimler başı çekmekte, ancak bununla birlikte yeni bir yönelim de kendini göstermektedir. Bu isimler arasında *Merve, Elif, Esra, Büşra, Tuğba, Betül, Dilara* gibi hem dinsel hem de estetik boyutu temsil eden isimler yer almaktadır. Keza erkek isimleri arasında da benzer şekilde, *Satılmış, Kaya, Savaş, Durmuş, Şa'ban, Memiş vb.* isimler beğenilmemekte, *Muhammed, Ahmet, Emre, Burak, Furkan, Hakan, Alperen* gibi isimlerin daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır (Çelik, 2005: 304).

İsimlerle ilgili bu eğilimler, zaman içerisinde anlamı ve formu bozulan, yıpranan ya da sırf yeni olduğu için benimsenenlere karşı olumsuz bir yaklaşımı öne çıkarırken, kulağa hoş gelen, popüler, ama aynı zamanda dinsel boyutu da olan isimlerin daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum isim kültüründe geleneksel algılamada bir kopuş olmasa bile en

azından bir kırılma anlamına gelmektedir. Öte yandan isim seçme hakkı ve isim tercihlerinde yaşanan değişimler, isim koyma seremonileri konusunda da kendini göstermektedir. Bilindiği gibi geleneksel toplumda isim koyma olayı bazı törensel uygulamalar eşliğinde yapılır. Türk isim geleneklerinde de isimlendirme ya çocuk doğduktan belli bir müddet sonra hocaya götürülerek, ya da belli bir davetli topluluğu önünde, saygınlığı olan bir kişi veya aile büyüğü tarafından çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okumak suretiyle gerçekleştirilirdi; ayrıca bu tören esnasında bulunan davetlilere de ikramda bulunulurdu. Ancak isimle ilgili bu uygulamalara kırsal kesimde bile artık pek rastlanmamaktadır. İsimlendirme olgusu, cemaate, kamuya ait bir işlem olmaktan çok aile içi özel bir alana ve kişisel pratiklere çekilmiş görünmektedir. Öte yandan isimler artık kadere mesaj vermek ya da bir temenni amacıyla değil, daha çok çocuğun geleceğine ve ilişkilerine yapacağı etkiler göz önünde tutularak seçilmektedir. Kişiler isim tercihlerinde daha çok anlam ve estetiği öne çıkarmaktadırlar (Çelik, 2005: 172).

İsim kültüründe gözlenen farklılaşma eğilimleri sosyokültürel değişimin yönü hakkında da bazı değerlendirmelere imkân verir. İsimler bu bakımdan toplumsal yapının kültürel kodları, isimlerde ifadesini bulan toplum katmanları, zaman içinde yaşanan etkileşim kaynakları üzerine yapılacak sosyolojik analizlerde dikkate alınması gereken özel bir veri niteliğindedir. Belli bir dönemde hakim olan kadın ve erkek cinsiyet rollerini, çeşitli toplumsal akımların etkinliğini isimler üzerinden anlamaya çalışmak mümkündür. Örneğin Türk isim kültüründe kadınlar için arzu edilen ya da benimsenen olgunluk, sabır, sadakat bildiren niteliklere karşın, erkek isimlerinde sertlik, kahramanlık, yiğitlik vurguları öne çıkar. Yine isimlerde Türkçeleşme ve milliyetçilik eğilimlerini daha 1900'lü yıllarda Türk aydınlarının çocuklarına seçtikleri isimlerden takip etmek mümkündür (Başgöz 1983: 205). 1930'lu yıllarla birlikte isimlerde Türkçeleşme akımının öncüsü olan bürokrat ve aydınlar, belli ölçüde sosyo-kültürel değişimin yönü hakkında bilgi vermektedir. 1970 ve hatta 80'li yıllarla birlikte isimlerde ortaya çıkan farklılaşma eğilimleri de söz konusu dönemi tanımlayıcı nitelikler taşır. Bu çerçevede Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel müdürlüğünden aldığımız Konya isim istatistiklerine göre, onar yıllık periyotlarda ilginç farklılaşmalar dikkati çekmektedir. Örneğin 1960-70 arası kız isim listelerinde *Aynur*, *Aysel*, *Sevim*, *Ayten* gibi 1970-80 ve 1980-90 yılları arasında da *Derya*, *Dilek*, *Özlem*, *Serpil* gibi Türkçe isimler 1990-2000 yıllarından itibaren listelerdeki ilk 20 ismin dışında kalırlar. Bu isimlerin yerine 1990'dan sonra listeye giren isimler *Merve*, *Büşra*, *Esra*,

Rabia, Kübra, Şeyma, Betül vb. isimlerin yükselişi önemlidir. Yine erkek isimlerinde de 1990-2000 döneminde bir farklılaşma kendini göstermektedir. Bu dönemden itibaren daha önce ilk 20 listesinde yer almayan *Muhammed, Emre, Burak* ve *Furkan* gibi isimlerin öne çıkışı ilgi çekicidir (Çelik, 2005: 302-303). Bu isimler yeni dinsel kodları temsil eden isimler olarak, hem dinsel anlama hem de kulağa hoş gelen estetik bir boyuta sahip olduğu için tercih edilmektedirler. Bu ikinci özelliğinden dolayı sadece toplumun belli bir kesimiyle sınırlı kalmayıp geniş toplum kesimlerince de paylaşıldıkları anlaşılmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının kültürel etkileşimi hızlandıran ve kültürel çoğullaşmaya ya da çok kültürlülüğe kapı açan etkileri, isimlerle ilgili tercih ve yönelimleri de belirlemektedir. Zaman, mekan ve uzaklık kavramlarının eski anlamlarını yitirdiği küreselleşme sürecinde, toplumlar ve kültürler de bir benzeşme olgusunu yaşarlar. Burada benzeşmenin ya da daha doğru bir adlandırmayla tektipleşmenin, egemen kültürü yansıtan popüler kültür düzeyinde gerçekleştiği dikkate alınmalıdır. Kültürel küreselleşmenin olumsuz etkileri, ulusal kültürel refleksleri uyandıran bir etkiye sahip olup, bu anlamda her ulusun kendi tarihsel değer ve kurumlarına yönelik bir ilgiyi de canlı kılabilmektedir. Bu çerçevede internet sitelerinde *isim programları, isim sözlükleri* ve *en güzel isimler* gibi adlarla yer alan sayfaların isimlerde milli kültürü ikame edici işlevi önemlidir. Ancak genel etkileşim açısından bakıldığında kitle iletişiminde endüstriyel egemenliği elinde tutan gücün benzeştirici (yabancılaştırıcı) etkileri de görülebilir. Eğlence ve tüketim endüstrisinin yaygınlaştırdığı popüler kültür ekseninde, dinsel inanış ve uygulamalardan, dilin kullanımına ve kültürel etkinliklere kadar pek çok şey piyasa veya uygun adlandırılışıyla pazar ortamına göre değişmektedir.

İsim kültüründe özellikle kırsal kesimden kentlere veya yurt dışına göç sürecinde geleneksel algılamada ortaya çıkan değişimler ve yeni eğilimlerden söz etmek mümkündür. Türkiye’de yaşanan hızlı kentleşme tecrübesi, zayıf kent kültürlerinin hazmedemeyeceği yoğunlukta bir göçe maruz kaldığı için, isim kültürü de yaşanan travmadan nasibini almıştır. Bu süreçte büyüyen kentler, bir yandan özgün kent kültürünün zayıfladığı, diğer yandan ise göçmenlerin farklı olanla karşılaştığı, çeşitli himaye ve ağ sistemlerinde kendine yeni bir kimlik ve yaşama alanı bulduğu yeni bir ortamı temsil etmiştir. Aile yapısı ve kişilerarası ilişkilerin değiştiği yeni kent ortamında, isim kültürünün geleneksel kodları ve çerçevesi de bir kırılmaya uğramıştır. İsim vermede geleneksel otorite ve isim haznesi değişerek, bu alanda yeni isim verme tecrübeleri ve isim eğilimleri ortaya çıkmıştır. Göçmen ailelerin genellikle

geride bıraktıkları kültürden ziyade, yeni geldikleri yere özgü isim almaya gayret etmeleri bu değişimin küçük bir örneği olarak gösterilebilir.¹¹ Nitekim yukarı hareketlilik ve statü yükseltme özelemleri, yeni kentlileri çoğu kez üst tabakaların tercih ve eğilimlerini yansıtan isimleri vermeye yöneltmektedir. Bu olgu isimlerin tanımlayıcı ve niteleyici yönü kadar sınıflayıcı ve ayırıcı yönünün de önemsendiğini göstermektedir. Dolayısıyla kültürel ve ekonomik sermayeyi temsil eden çevreler, yaşama biçimlerini ayırt eden isimlere nasıl ilgi gösteriyorsa, alt tabakalar da isimlerin bu tanımlayıcı ve sınıflayıcı boyutuna ilgi duyabilirler. Kentleşme bağlamının dışında özellikle iş bulma amacıyla yurt dışına gerçekleşen göç, "öteki" ile karşılaşmanın çarpıcı ve dönüştürücü yönünü temsil etmiş; "gurbetçiler" memleketlerinden uzakta yabancı bir kültürle etkileşimin getirdiği çok derin sosyokültürel sorunlar yaşamışlardır. İsim kültürü bakımından, örneğin Almanya'ya işçi olarak giden ve orada uzun süre yaşayan Türk ailelerin çocuklarına ikinci ad olarak Alman isimlerini vermeleri (Gözaydın, 1982: 213-215) bu etkileşimin boyutlarını göstermektedir.

İsim Kültürü, Dindarlık ve Kimlik İlişkisi

Türk isim kültüründe din, isim verme anlayış ve uygulamalarından isimlerin anlam ve sembol içeriğine kadar sistemin temel belirleyicisi konumunda bulunmaktadır. Bu durum hemen hemen bütün toplumlar için geçerli sayılabilecek bir olguyu göstermektedir. Dinin insanlara nihai anlamda amaç ve anlam sunan bir kültürel sistem olması (Wuthnow, 2002: 61) kültürün öteki unsurlarında olduğu gibi isimlendirme olgusunda da dini ana motiflerden biri haline getirmektedir. Bilindiği gibi dinsel sistem, inançlar, pratikler ve semboller aracılığıyla hayatın belli aşamalarını anlamlı formlara taşıyarak süreklilik içinde istikrara kavuşturma işlevine sahiptir. Bu bakımdan dinsel sisteme özgü kodların, isimlerde, isimle ilgili anlayış ve uygulamalarda da yerleşik olduğunu söyleyebiliriz. Zira isimler, kutsalla bağlantı kurma, kutsala mesaj verme, temenni etme ve yakınlaşmanın sembolik araçlarındandır. Türkiye'de isimlerle ilgili istatistiklere bakıldığında, en çok verilen erkek ve bayan isimlerinin genellikle dinsel isimler olduğu görülmektedir.

¹¹ Konya araştırmasında örneklemin ¼'ü "çocuğa yaşanılan yere özgü ismin verilmesi gerektiği fikrine katıldığını" belirtmiştir. (Çelik, 2005: 236).

Şekil 2: Türkiye’de Erkek ve Kız İsimleri¹²

1	Mehmet	2.826.306	Fatma	4.199.600
2	Mustafa	2.087.134	Ayşe	3.184.045
3	Ahmet	1.734.871	Emine	2.509.480
4	Ali	1.674.448	Hatice	2.154.569
5	Hüseyin	1.345.828	Zeynep	1.004.704

Türk toplumunda geniş bir çeşitlilik içeren dinsel isimler kategorisinde, Allah’ın sıfatları, Peygamber ve Peygamber yakınlarının, sahabenin isimleri, Kur’an’da geçen isimler ve hatta sözcükler, din uğrunda yaşamış ve şehit düşmüş yatır, evliya, din bilginlerinin isimleri ile dinî anlam ve önemi bulunan zaman ve mekânların isimleri yer almaktadır. Öte yandan dinin köklü etkisini, ‘korunma’, ‘sığınma’, ‘ait olma’ ‘taleplerini iletme’ amacıyla verilen isimlerde de görmek mümkündür. Çocuğa ‘hayırlı bir gelecek’ ya da ‘kötülüklerden ve şerden korumak’ amacıyla verilen isimlerin yanı sıra, çocuğu yaşamayan, sürekli kız çocuğu olan ailelerin bu kaderi değiştirme temennisi için verdikleri isimler de bu kategoriye dâhil edilebilir. Nitekim bugün için değişen sözcük anlamı nedeniyle kullanım değeri düşen “Satılmış” isminin, esasen Türk isim geleneğinde çocuk ölümlerine karşı isimle alınan bir önlem olduğu bilinmektedir. Bu ismin verilmesinde, “çocuğun kendilerine ait olmadığı ve başkasına satıldığına inandırarak kandırma” hilesi söz konusudur (Emiroğlu-Aydın, 2003: 9-10). Yine nazardan ve tekin olmayan güçlerden, kötü ruhlardan koruma amacıyla anlamı kötü ve çirkin olan isimlerin verilmesi de Türk isim kültürüne özgü bir durumdur (İlyasova-Kalafat, 1998: 329; Araz, 1995: 107). Yeni doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemeye dönük ya da artık bir daha çocuk istenmediğini ima eden isimler de böyledir. Sürekli kız çocuğu olanlar son doğan çocuğa *Döne* adını vererek gelecekte doğacak çocuğun erkek olmasını; bir daha çocuk istemeyenler de *Yeter*, *Kâfi* gibi isimlerle bunun sona ermesini umarlar (Boratav, 1999: 90). Öte yandan çocuğu hastalıklardan kurtulamayan ailelerin de “ismin yaramadığını, ya da ağır geldiğini” düşünerek verdikleri ismi değiştirmeleri, isim ile kişi arasındaki etkileşim inancını gösteren bir âdet olarak dikkati çekmektedir (Örnek, 1995: 158).

¹² <http://www.nvi.gov.tr/istatistik/2.htm>; <http://www.nvi.gov.tr/istatistik/5.htm> [15.08.2003]

Türk isim kültüründe dindarlık tutumlarından kaynaklandığı anlaşılan ilginç bir eğilim daha söz konusudur. Buna göre, seçilen isimlerin özellikle Kur'an da geçen bir sözcük olup olmadığı önem kazanmakta, ancak bu sözüğün anlamına pek dikkat edilmemektedir. Anlamına bakılmaksızın salt Kur'an'da geçtiği için verilen isimlerin zamanla Türk isim kültüründe bir yer kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Aleyna*, *Venhar*, *Tenzile*, *Ünzile*, *Yevmiddin* gibi isimler bu şekilde ortaya çıkmış ve zamanla yaygınlaşmışlardır. Kur'an'dan rasgele bir sayfa açarak isim bulma tutumu, esasen ilahi bir işarete dayanma ve kutsalla irtibat kurma isteğine tekabül eden bir anlam taşır. Pratikte bu eğilimin daha çok geleneksel dindarlık anlayışından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak söz konusu geleneksel tutumdan farklı olarak, isimlerin dinsel orijinin yanı sıra, "anamlı" olmasını da önemseyen güçlü bir eğilimin mevcudiyeti de göz önünde tutulmalıdır. Bu anlamda dinsel nitelikli isimler, özellikle çocuğun kişilik ve geleceğine dönük etkileriyle ilgili beklentilerin konusudur. "Dini yönden anlamlı isimlerin tercih edilmesi", aslında dönüşmekte olan bir geleneksel dindarlığın isim seçmedeki etkisine işaret etmektedir (Çelik, 2005: 171).

Dinsel otorite sahiplerinin isim seçimindeki etkinlikleri, isim-dindarlık ilişkisinde özel bir boyutu oluşturmaktadır. Özellikle kırsal kesimde "imam" ve "hoca"nın, alevilerde ise "dede"nin konumları bu çerçevede önemlidir. Dinî grup ve cemaatlerin mensupları arasında da yeni doğan çocuklar için isim seçme ve belirleme, çoğu kez cemaat hiyerarşisi içinde ve cemaatin kutsadığı isimler etrafında gerçekleşmektedir. İsimler ve isimlendirme olgusu cemaat ilişkileri düzeninde dinsel, siyasal, ideolojik ya da etnik mensubiyeti ve kimliği tanımlama fonksiyonu ile öne çıkar. İsimler böylece kişilerin gruba aidiyetlerini göstermek için verilirken, kişilerin isimlerinden de onların sosyo-kültürel kimliklerini fark etmek mümkün hale gelmektedir. Özellikle alt kültür grupları ya da azınlıklar hem farklılıklarını korumak, hem de kendi içlerindeki içsel dayanışmalarını güçlendirmek için isimleri bir iletişim kodu olarak kullanırlar. Alevî topluluklarda "dede", isim seçiminde bir danışma merci olarak yer alırken, tercih edilen isimler de genellikle Ehli Beyt'e ve Alevî-Bektaşî büyüklerini referans almaktadır. Alevî kimliği etrafında oluşan isim repertuarını özellikle *Ali*, *Hasan*, *Hüseyn*, *Cafar*, *Zeynel Abidin*, *Musa Kazım*, *Nâki* gibi isimler oluşturmaktadır (Selçuk, 2004: 81, 148; Saylık, 2002: 360). Bütün bunlarla birlikte dinsel nitelikli isimlerin kültürel mahiyetinin zamanla öne geçmesi ve daha çok kültürel semboller olarak algılanması nedeniyle, onların yalnızca dindarlık tutumlarından kaynaklanan bir tercih olmadığını belirtmek gerekmektedir.

İsimlerin etnik, dinsel ve siyasal topluluklarca kimliği tanımlama ve farklılaşma kodu olarak kullanılması, özellikle siyasal çatışma kültürünün güçlendiği dönemlerde artış gösterir. Bu olguyu kültürde olduğu gibi dindarlığın siyasallaşmış biçimlerinde de görmek mümkündür. İdeolojik isimlendirme genellikle grubun dünya görüşünü kurguladığı perspektife uygun olarak yapılmaktadır. Bu çerçevede özellikle topluluğun şifresini yansıtan simge kavramları, seçkinleri, kahraman ve şehitleri temsil eden sembolik isimler tercih edilmektedir. İdeolojik isimlendirme eğiliminin zayıflaması ise, büyük ölçüde çatışma kültürü yerine kültürel çoğulculuk ve bireycilik gibi değerlerin yükselişe geçtiği dönemle ilişkili bir yansıma olarak gerçekleşir. Daha çok bireysel yeteneklerin ve ilişkilerin önemli olduğu yeni kültürel atmosfer, isimlerinden dolayı insanların gündelik hayatlarında önyargılar ve engellenme gibi sorunlarla karşılaşma riskini artırmaktadır. Bu durum aileleri ideolojik isimlendirme tutumlarından sakınmaya yöneltebilmektedir. Nitekim isim ve soy isimlerde değişiklik nedenlerinin başında toplumsal ilişkilerde isimlerle ilgili karşılaşılan önyargılardan ve bunun zararlarından kurtulma isteğinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Çelik, 2005: 119).

Bireysel kimliğin benlik oluşumu ve kimliği sorgulama gibi aşamalarını yaşayan bireylerde de, belli bir dönemden sonra kendilerine verilen ismi sorgulama ve değiştirme eğilimleri söz konusudur. Kişileri isim veya soyisimlerinde değişiklik yapmaya götüren sebeplerin başında ise isimlerle ilgili önyargılardan kurtulma isteği bulunmaktadır. Çokkültürlü toplumlarda da rastlanan da duruma, 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD'de yaşayan Müslümanlar arasında yaşanan bazı isim değişiklikleri örnek olarak verilebilir. Bu kişilerin kendilerine yönelik önyargılar, tepki ve saldırıların artması nedeniyle Müslüman kimliğini temsil eden ve gösteren isimlerini değiştirme yoluna gittikleri anlaşılmaktadır.¹³

Kişi isimlerinin belirlenmesi belli ölçüde ismi verenlerin istek, arzu, umut, ve inançlarına bağlı olmakla birlikte, seçimin sosyokültürel yapıdan bağımsız olmadığı ve onun etkisi altında geliştiği açıktır. Bu olgu isimlerin çoğunlukla yaşanan zaman veya mekanı karakterize ya da sembolize eden nitelikleri ile desteklemektedir. Anadolu'da isimler, çoğu zaman kişilerin doğup-büyüdükleri yeri bildirmektedir. Bölgeyle özdeşleşmiş yadır, evliya ve alperenlerin

¹³ 11 Eylül terör saldırılarından sonra, önyargı nedeniyle hedef olmaktan korkarak mahkemeye isim değiştirmek için başvuran Pakistan asıllı "Tarık Hasan" adını "Terry Hasan", San Diegolü "Muhammed" ise, "Michael" olarak değiştirir. Bkz. <http://www.hurriyetim.com.tr/haber/0,,tarikh-2002-03-21-m@nvid-107631,00.asp>

yanı sıra kutsal kabul edilen zamanlar da yaygın bir şekilde isim olarak verilmektedir.¹⁴ Kısa ca isimler dinsel nitelik kazanmış zaman ve mekanlar bağlamında da kutsalla irtibatı sağlayan sembolik öğeler olmaya devam etmektedir.

İsimlerin cinsiyet ayırt etme işlevleri, toplumda cinsiyet ilişkileri ve düzeni bakımından özel önem taşımaktadır. Türk toplumunda isim seçilirken cinsiyet ayırt etme niteliğine dikkat edilmekle birlikte, yine de pek çok kültürde rastlanmayacak düzeyde kullanılan ortak isimler vardır. Bu durumu dilbilimsel yaklaşımla Türkçe’de eril-dişil ayrımının olmamasıyla açıklayanlar olduğu gibi, kadının erkekle eşit konumuna bağlayanlar da bulunmaktadır. Yine de erkek isimlerinin sertlik, kahramanlık, bayan isimlerinin ise yumuşaklık, zarafet, incelik ve duygusallık bildirmesi önemslenmektedir (Türköne, 1995: 218).

İsmin kimlikle bağlantısını Tanzimat ve Meşrutiyet ile başlayan Batılılaşma sürecinde, toplumun isimler konusundaki tercihlerinde gözlemek mümkündür. Belki de bu etkileşimin ipuçlarını daha çok edebi eserlerde görmek mümkündür. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yazılan kitaplar analiz edildiğinde, o zamana kadar çok yaygın olmayan *Bihter*, *Behlül*, *Neriman*, *Suzan*, *Aysel*, *Nalan*, *Bihruz* gibi çoğu Farsça kökenli isimlerin moda olduğu görülür (Köstüklü, 2005). Cumhuriyetten sonra sosyo-kültürel hayatın pek çok alanında gerçekleşen değişimler, çocuklara isim vermede de etkili olmuş, bazı isimler popülerliğini yitirirken, bazıları da hızla yaygınlaşmıştır. Ancak isimlerde Türkçeleşme eğilimini daha öncelerde, yani 1906’larda Türk milliyetçileri arasında ortaya çıkan bir eğilimde görebiliriz. O dönemde Mehmet Ziya (1876-1924) kızına “Sevinç”, oğluna “Adsız” ve kendisine de “Gökalp” ismini verir. Ömer Seyfeddin (1884-1920) kızına “Güner” ismini verir. Bu yeni isimlerin verilmesinde estetik görünüm, karakteristikler ile temel ilkelerin formüle edilmesinde herhangi bir girişim bulunmazken, isimlerin Türkçe olması özellikle öne çıkan ve vurgulanan husus olmuştur (Başgöz, 1983: 205). Temel dilbilimsel ilkelerin belirlenmediği bu süreçte, istisnai de olsa köken itibariyle Moğolca ve Çinice olan bazı isimlerin Türkçe sanılarak alınması, beraberinde Türk tarih ve kültürü içinden gelen bazı isimlerin de ilgi görmemesi söz konusu olmuştur (Zülfikar, 2003: 28). Cumhuriyet sonrası süreçte özellikle bürokrat kesiminde Arapça ve Farsça kökenliler yerine öz Türkçe isimler verilmesi yaygınlaşmıştır. İsimlerdeki değişim

¹⁴ Sivas’ta “Ahmet Turan”, G.Antep ve K.Maraş’ta Ökkeş, Diyarbakır’da Şeyhmus vb. isimler adeta bu yörelerle özdeşleşmiştir. Bayram, Kadir, Kadriye, Miraç, Oruç, Recep, Şaban, Ramazan, Kurban, Mevlüt, Arif, Arife vb. isimler de kutsal zamanlarla ilgili olarak yaygın bir şekilde verilmektedir.

1930'lardan sonra artarak sürmüş, kültürün diğer unsurlarıyla birlikte isimlerde de Türk milli kimliğini öne çıkaran motifler güç kazanmış, hatta öyle ki bu dönemde Türkçe isimlerin derlendiği çalışmalar kendini göstermeye başlamıştır.¹⁵ Yeni Türk isimlerinin yaygınlaşmasında öncü toplumsal kesimler ise daha çok bürokrat ve entelektüeller olmuştur. Eğitim düzeyindeki artış ve şehirleşme isimlerdeki değişimi (gelenekten yeni Türkçe isimlere doğru) etkileyen en önemli faktörler olmuştur (Başgöz, 1985: 229-230). Başgöz'e göre tarihsel süreçte Türk isimleri, şehirlerin aksine dinin kurumsal etkisinin daha zayıf olduğu köylerde ve kasabalarda daha iyi korundu ve sürdürüldü. (Başgöz, 1983: 204). Ancak bu olgu köy-şehir ayırımından ziyade merkez-taşra ayırımında daha anlamlı hale gelir. Otantik Türk isimleri sözlü halk kültürü ve dindarlığı içinde varlığını sürdürürken, yazılı kültürün geliştiği, merkeziyetçi, kitabî dindarlık formlarının aktarıldığı süreçlerde de giderek kenara itildi.

İsmlendirme kültüründe tartışmanın boyutu artık geleneksel anlam sistemlerinin ve yaşam biçimlerinin değiştiği modernleşme sürecinin ötesinde, giderek dünyayı küçülten ve belli ölçüde ulusal sınırları geçersizleştiren küreselleşme olgusuyla yeni bir yöne girmiş bulunmaktadır. Artık ulusal kültür değerleri, kitle iletişim araçlarının olağan üstü kontrol ve etkisinde sürüklenmeye ve yeni küresel kültür tsunamileri karşısında tutunmaya çalışan bir arkaizm olarak safdışı kalmaya zorlanmaktadır. Kuşkusuz yeni süreç isim kültüründe de bazı değişim ve farklılaşmalara yol açmaktadır. Bununla birlikte kitle iletişim ve bilgiye ulaşım imkânlarının arttığı bu dönem, kültürel kimliğe ait isimlerin de bir bütün olarak açığa çıkması ve kullanılmaya başlaması için kendi içinde tarihsel sürekliliğin direnç ruhunu da taşımaktadır.

Sonuç

İsim, bir ad olmanın ötesinde kişiyi tarihsel ve toplumsal düzeyde bir kimliğe ait kılan önemli sembolik bir göstergedir. Bu sembolik bağlayıcılık nedeniyle "isim verme uygulamaları", belli bir kültüre, dünyaya aidiyeti ve kolektif ruha katılımı sağlama işlevine sahiptir. İsim bu anlamda kişilerin sosyo-kültürel kimliğini gösteren bir varoluş parolası olmaktadır. Dolayısıyla

¹⁵ Bkz. Atalay, *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935; *Türk Adları*, J. Gen. K. Matbaası, 1936. Daha sonraki dönemler için örneğin Şemsettin Kutlu, *Türkçe Kadın ve Erkek Adları*, TDK Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1969. vd.

belli bir kültür, tarih ve anlam dünyasına bağlılığı gösteren isimlerin arka planında özel bir zihniyet, inanç ve eylem yönelimleri ile bir kimlik sistemini okumak mümkündür.

İsimlerin işlevleri arasında, kimliğin, kültürün farklılığını ve benliğin kendine özgünlüğünü tanımlama yer almaktadır. Ancak her ne kadar tarihsel sürekliliğin temel göstergelerinden olsa da, isimler sosyo-kültürel değişim süreçlerinde belli eğilimleri gösteren etkilere de açıktır. Bu anlamda Türk isim kültüründe meydana gelen değişimler, toplumsal tarihimizde ortaya çıkan değişimlerden bağımsız değildir. İsimlerin yatay farklılaşma bağlamında da, örneğin geleneksel ve modern yapılar gibi çeşitli toplumsal birim ve süreçlerdeki anlam ve işlevleri de değişmektedir. Öte yandan modern toplumsal yapılarda klasik sınıfsal ayrımların yerine yeni katmanlaşma biçimlerinin gelmesi, artık salt belli kategorilerle özdeşleşen ya da onları temsil eden isimler gerçeğini de kısmen sorguya açık kılmaktadır. Zira günümüzde kırsal/kentsel ayrımını geçersizleştiren kitle iletişim araçlarının ve küreselleşmenin etkisi, artık isim tercihlerinde mekansal kökenlerin ötesinde yeni aidiyet kalıplarını daha belirleyici hale getirmektedir.

Yaşanan sosyo-kültürel değişim tecrübelerine bağlı olarak Türk isim kültüründe farklı anlayışların ortaya çıktığı, geleneksel isim sisteminin sınırları belirsiz, hatalı dilsel kurgulara dayalı ve uydurma isimlerle bir kırılmaya uğradığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda salt "Kur'an'da geçtiği" için isim olarak seçilen ancak hiçbir anlam ifade etmeyen sözcükler isim kültüründe bir sendelemeye yol açabilmektedir. Diğer yandan isimleri bir modernlik göstergesi olarak kullanma eğiliminde de, isim tercihlerinin herhangi bir dilsel form ve anlam temeline dayanmaması, sonuçta benzer bir deformasyon etkisi yaratmaktadır. Zira bu isimlendirme tutumu sosyokültürel birikimin ve dilsel kuralların dışında, daha çok kulağa hoş gelen, gerektiğinde heceleri yan yana getirerek uydurma ve türetilmiş isimlere yönelimi temsil etmektedir. Eğer isimlerde bir yabancılaşmadan söz edeceksek, bu yabancılaşma farklı sebeplere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Her şeyden önce isimler bir kültürü var kılan dilsel sembol sistemi içerisinde anlam bulurlar. İsmi kültürel boyutu onun dilsel kurallar içinde bir yeri olmasına ya da dilsel mentaliteye uygun inşa edilmesine göre belirlenir. Ancak Türk isim kültüründe özellikle son dönemlerde dilsel formlarda (hecelerden isim üretme, Türkçeye yakın yabancı isimleri seçme gibi sebeplerden dolayı) bir sapma ve erozyon yaşandığı söylenebilir. Diğer bir yabancılaşma potansiyeli ise alt kültürler arasındaki farklılıkların şiddetlenmesiyle ve toplumsal değerlere rağmen karşıt kültürlerin artışında kendisini gösterir. Etnik, siyasal, dinsel cemaatçi yapılanmalar alternatif ikame kültürler boyutuna geldikçe, kültürel değer ve normların

bütünlüğü açısından oluşan risk, dilsel sembol sistemi olarak isimleri de kuşatır. Bu bağlamda isimlerde ortaya çıkan yabancılaşma, büyük ölçüde cemaatçi dinsel ve din dışı alt kimlik eğilimlerinin yanı sıra aşırı yenilikçi, fantezi ve moda yönelimlerinin katkıda bulunduğu bir sonuç olarak görülebilir.

Türk isim kültürünün, bütün farklılaşma eğilimlerine rağmen karakteristik motiflerini koruyan bir sembol sistemi olarak tanımlayıcı işlevlerini sürdürdüğü söylenebilir. Bu anlamda yaşayan isimlendirme pratiklerinde kültürel bütünlüğü gösteren pek çok örnek bulmak mümkündür. Örneğin aile büyüklerinin isimlerini çocuklara verme geleneği, "ocak" kültürünün güçlü olduğu Türk toplum ve kültür hayatının bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgunun farklı toplum kesimlerinde ortak bir özellik olarak görünmesi, sosyal çevre faktöründen ziyade Türk grup kimliğindeki "atalara saygı" motifinin ağırlığını göstermektedir. Öyleyse isim kültürü sosyo-tarihsel faktörler ve Türk grup davranışı içinde gelişen kültürel kodlarda belirginleşmektedir. Ancak isim verme gelenekleri zaman içinde kültürel etkileşimin izlerini de takip edebileceğimiz tarihsel materyal özelliği taşır. İsimlerle verilen mesaj belki değişmektedir, ama değişmeyen isimlerin mesaj vermedeki sembolik işlevidir.

Kaynaklar

Aras, Ö. (1998). Ad koyma, İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*; C.1, 332-333.

Araz, R. (1995). *Harput'ta eski türk halk inançları ve halk hekimliği*, Ankara: Atatürk Kültür Dil Tarih ve Yüksek Kurumu TDK Yayınları.

Arslan, H. (1992). *Epistemik cemaat*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Atalay, B. (1935). *Türk büyükleri veya Türk adları*, İstanbul: Devlet Basımevi.

Başgöz, İ. (1983). The meaning of dimension of change of personal names in turkey, *Turcica*, XV, (201-218).

Boratav, P. N. (1999). *100 soruda türk folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 5. Baskı,.

Çelik, C. (2005). *İsim kültürü ve din-şahıs isimleri üzerine bir din sosyolojisi denemesi*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Gözaydın, Nevzat (1982). Federal Almanya'daki Türk işçilerimiz arasında gelenek değişiklikleri üzerine-ad verme ve örnekleri, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, C. IV.

İlyasova, K. C.- Kalafat, Y. (1998). Türkmenistan ve Türkiye halk inançlarında doğum, *Türk Folkloru Araştırmaları*, 1988/2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Koß, G. (2002). *Namenforschung-eine einföhrung in die onomastik*, (3.Aufl.), Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Luckmann, T. (1991). *Die unsichtbare religion*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Ömek, S.V. (1995). *Türk halkbilimi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Saylık, Kudret (2002). Akçaenış tahtacılarında doğum ve çocukla ilgili inançlar, uygulamalar, *Folklor/Edebiyat*, c. VIII, S. 30, 359-361.

Selçuk, Ali (2003). *Tahtacılar, mersin tahtacıları üzerine bir araştırma*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Wallace, R. A. ve Wolf A. (2004). *Çağdaş sosyoloji kuramları*, (L. Elburuz ve M.R. Ayas, Çev.), İzmir: Punto Yayıncılık.

Wuthnow, R. J. (2002), Din sosyolojisi, (Adil Çiftçi, Çev), *Din ve modernlik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Names as Cultural Symbol System: Introduction to Name Sociology.

Citation©-Çelik, C. (2006). Names as cultural symbol system: Introduction to name sociology. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 6 (2), 39-61.

Abstract- In this essay personal names in our culture are made a subject of sociological research as cultural symbol system. In this frame, it is implied that basic dynamics of Turkish name culture and mentioned that concept and practice about giving name, their developments in the historical period, the represented meanings of the names as semiologic and its symbolical worth, their functions in the context of various sub cultural grubs, some discussions on the names. Also it is taken some effects of modernizing on understanding and practice of giving name. At last, it is focused on names causes that peculiarities of implying to social categories and classes, systematized that its symbolical dimension for Turkish cultural life .

Key Words- Onomastic, name sociology, personal names, sociology of religion, symbol system.